

Sırbistan-Kosova İlişkilerinin Normalleşmesinde Avrupa Birliği'nin Rolü

The Role of the European Union in the Normalization of Serbia-Kosovo Relations

Mehmet Bardakçı ^{a*}

^a Doç. Dr., Bağımsız Araştırmacı, Aydın/Türkiye, mehmet_bar@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8116-0545

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Türü

Araştırma Makalesi

Anahtar Kelimeler

AB Aracılığı
Avrupalılaştırma
Sırbistan
Kosova
Normalleşme

Geliş Tarihi : 09 Mayıs 2025

Kabul Tarihi: 14 Eylül 2025

Bu makalenin amacı Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesinde Avrupa Birliği'nin (AB) nasıl bir rol oynadığını incelemektir. Çalışma, öncelikle, Sırbistan'da Avrupalılaştırma fikrinin zayıf olması ve pek olumlu olmaması, Milošević rejiminin yöneticilerinin Milošević sonrası dönemde de yerlerini koruması, Sırbistan'da Avrupalılaştırma taraftarı elitlerin zayıflığı, ülkede Batı'ya ve AB'ye karşı var olan güvensizlik, Rusya'nın ülkedeki siyasi ve ekonomik etkisi ve devlet ve toplum inşa etmenin Sırbistan'ın enerjisinin ve zamanının büyük bir kısmını almasının Sırbistan'ın Avrupalılaştırmasının gecikmesine yol açtığını, bunun da AB'nin Kosova meselesinde oynadığı rolü geciktirdiğini iddia etmektedir. Bunun yanında makale, AB'nin Priştine ve Belgrad'ı müzakereler için bir araya getirmeyi başarmış olmasına ve müzakereler sonucunda Sırbistan ve Kosova'nın Brüksel anlaşmalarını imzalamalarına rağmen bu anlaşmaların uygulanmasının tam olarak başarılı olamaması nedeniyle Belgrad-Priştine ilişkilerinin normalleşmesinde AB'nin kısmi bir başarıya sahip olduğunu ileri sürmektedir. Makalede yöntem olarak nitel yöntemlere başvurulmuştur. Birincil kaynaklar (liderlerin konuşmaları ve kurumların yaptıkları açıklamalar vb.) taranmış ve elde edilen bilgiler ikincil kaynaklara (kitaplar, araştırma raporları, akademik dergi makaleleri, analizler vb.) başvurularak yorumlanmaya çalışılmıştır.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article Type

Research Article

Keywords

EU Mediation
Europeanization
Serbia
Kosovo
Normalization

Received: May, 09, 2025

Accepted: Sep, 14, 2025

The aim of this article is to examine the role played by the European Union (EU) in the normalization of relations between Serbia and Kosovo. The study argues that several factors have delayed Serbia's Europeanization such as the EU's involvement in the Kosovo issue: the weak and often negative perception of Europeanization in Serbia, the continued presence of officials from the Milošević regime in the post-Milošević era, the weakness of pro-European elites, the prevailing mistrust towards the West and the EU within the country, the political and economic impact of Russia in the country and the fact that state- and nation-building have consumed much of Serbia's time and energy. In addition, the article suggests that although the EU succeeded in bringing Priştine and Belgrade to the negotiating table and led to the signing of the Brussels Agreements between Serbia and Kosovo, the failure to fully implement these agreements means that the EU has only achieved partial success in normalizing Belgrade-Priştine relations. The methodology of the article is based on qualitative research methods. Primary sources (such as speeches by leaders and statements from institutions) were reviewed, and the information obtained was interpreted with reference to secondary sources (such as books, research reports, academic journal articles, and analyses).

Extended Abstract

Aim: The EU itself is a peace-building project. The EU was reconstructed after World War II with the idea of preventing new wars on the continent and transforming Europe into a region of peace, democracy, prosperity, and stability. Alongside freedom, rule of law, democracy, respect for fundamental and human rights, "peace" has been defined as one of the EU's core norms. The EU's internal understanding of peacebuilding has also shaped its external efforts. The EU has acted with the motivation to foster and entrench peace and stability both in its immediate neighbourhood and in distant regions. While initially an economic structure, the Union has sought to conduct its

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

Atıf/Cite as: Bardakçı, M. (2025). Sırbistan-Kosova İlişkilerinin Normalleşmesinde Avrupa Birliği'nin Rolü. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 9(2), 762-779. <https://doi.org/10.29216/ueip.1696245>

Bu makale, [Creative Commons Atıf \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) lisansının hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir. / This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license.

relations with other regions not only through economic ties but also through democracy, development, conflict prevention, and the promotion of stability. In short, the EU has attempted to export its peacebuilding model to other countries. The Serbia-Kosovo dialogue is a direct example of EU-led mediation “*at the table*”. The European External Action Service (EEAS) guided the technical stage between 2011 and 2012. During this phase, nine agreements were signed, and working groups were established for each topic to monitor implementation. Negotiations led by the EU intensified again in 2020. The aim of this article is to explain the role of the EU in the normalization of Serbia-Kosovo relations. Within this framework, the first section titled “*EU Enlargement Policy and Peacebuilding*” defines the concept of Europeanization and presents it as the study's conceptual framework. The second section addresses the historical development of the Kosovo issue and explores the perspectives of Serbs and Kosovo Albanians. The third section, “*The EU's Delayed Role in the Normalization of Serbia-Kosovo Relations*,” examines why Brussels' involvement in the Kosovo issue was delayed, highlighting Serbia's challenges in the Europeanization process. The fourth and final section emphasizes the EU's increasing role in the normalization of Serbia-Kosovo relations but points out that full normalization has not yet been achieved.

Methods: The phenomenon associated with the “*domestic adaptation to pressures stemming directly or indirectly from EU membership*” in candidate countries is referred to as Europeanization (Featherstone and Radaelli, 2003, p. 7). In short, Europeanization is generally used in the literature to mean “*the EU's influence*” or “*the internal impact of the EU*” (Sedelmeier, 2011, p. 5). Due to the membership carrot it holds, the EU maintains an asymmetric relationship with candidate countries, and during the accession process, “*candidate countries strive to align their institutions, policies, and values with those of the EU with the help of the EU's financial support and guidance*” (Bretherton and Vogler, 2006, p. 137). The EU seeks to ensure that candidate countries implement political reforms by offering rewards for undertaken reforms and applying sanctions when criteria are not met. The study employs qualitative methods. Primary sources, including speeches by leaders and official statements from institutions, were examined. To interpret these, secondary sources such as books, research reports, academic journal articles, and analyses were also used.

Findings: The article presents two main arguments. First, it claims that the EU's role in the Kosovo issue was delayed due to the delayed Europeanization of Serbia. Among the underlying reasons for this delay are the weak and often negative perception of Europeanization, the continued influence of Milosevic-era officials in the post-Milosevic period, the weakness of pro-European elites in Serbia, existing distrust toward the West and the EU, and the fact that state and nation-building efforts consumed much of Serbia's energy and time. The second hypothesis is that the EU has been partially successful in normalizing Serbia-Kosovo relations. Since 2011, the EU has managed to bring together Pristina and Belgrade—who had no prior engagement—for negotiations and has mediated the signing of several important agreements known as the Brussels Agreements. However, implementation of these agreements has not been as successful as their signing.

Conclusion: The EU's role in Kosovo has been delayed for several reasons, primarily the delayed Europeanization of Serbia. Social pressure for Europeanization in Serbia has been low. The idea of Europe remained largely absent or unfavorable even after the Milosevic era. There was broad societal resistance to cooperation with the ICTY, seen as a key component of Europeanization. The continued presence of Milosevic-era officials in the Koštunica government was another factor delaying Europeanization. Unlike other Western Balkan countries, Serbia lacked strong pro-European elites. General distrust of the West and the EU has also been a barrier. Finally, post-conflict state and nation-building efforts consumed much of Serbia's time and energy, further delaying the Europeanization process. When evaluating the EU's success in normalizing Belgrade-Pristina relations, it can be argued that the EU has been partially successful. Its major achievement was bringing previously unengaged parties to the negotiation table and mediating important agreements known as the Brussels Agreements. However, the EU has not been equally successful

in implementing these agreements. There are several reasons why the EU has not been sufficiently effective in normalizing relations between the parties. These include the lack of consensus within the EU on Kosovo's status, the absence of agreement among EU institutions regarding the recognition of Kosovo, differing views on the resolution of the Kosovo issue among the EU High Representative and leading EU states, and the roles played by external actors like the USA, China, and Russia.

1. Giriş

AB'nin kendisi bir barış inşası projesidir. Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi Eski Raportörü Morrice'e göre *"Barışı inşası Avrupa Birliği'nin DNA'sında vardır. Tam da kriz zamanlarında doğuşu, genişlemesi ve varlığını sürdürmesi onun barış inşası konusundaki yeteneğinin bir kanıtıdır."* (European Economic and Social Committee, 2012). AB İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni baştan inşa edilirken artık kıtada yeni savaşların olmaması ve Avrupa kıtasının bir barış, demokrasi, refah ve istikrar bölgesi olması düşüncesi üzerinde şekillenmiştir. Özgürlük, hukukun üstünlüğü, demokrasi, temel haklara ve insan haklarına saygıyla birlikte *"barış"* AB'nin ana normlarından biri olarak tanımlanmıştır (Manners, 2002). AB'nin kendi içindeki barış inşa etme anlayışı Birliğin kıtanın dışındaki çabalarını da şekillendirmiştir. AB, hem yakın komşuluğunda yer alan hem de kıtadan uzak bölgelerde barış ve istikrarın yeşermesi ve kökleşmesi güdüsüyle hareket etmiştir. Başlangıçta ekonomik bir yapı olmakla birlikte Birlik diğer bölgelerle ilişkilerini ekonomik ilişkilerin yanında demokrasi, kalkınma, çatışmaların önlenmesi ve istikrarın sağlanması temelinde yürütmeye çalışmıştır. Kısacası, AB kendi barış inşası modelini diğer ülkelere ihraç etmek için çaba göstermiştir.

Önleyici diplomasinin bir parçası olarak AB, barışa aracılık yapmaktadır. Barışa aracılık yapmak çok çeşitli faaliyetleri içinde barındırmaktadır. Toplumlar arası diyalogun kolaylaştırılması, yerel ateşkes görüşmelerinin desteklenmesi ve çatışan tarafların liderleri arasında aracılık yapmak bunlar arasında yer almaktadır (European Union External Action, t.y.). Böylelikle sorunların şiddet içeren çatışmaya dönmesinin önlenmesi amaçlanmaktadır. 2009'da *"AB Aracılık ve Diyalog Kapasitelerinin Güçlendirilmesine Dair AB Konsepti"*nin kabul edilmesi sonrasında AB barışa aracılık konusunda daha aktif ve etkili olmuş ve ulusal barış süreçlerinin çoğunda bir görev üstlenmiştir.

AB'nin dış eyleminin birçok hedefi arasında 2016 Küresel Stratejisi, Birliğin *"çatışma döngüsünün bütün safhalarında görev yapacağına, çatışmanın önlenmesi için hızlı bir şekilde hareket edeceğine, krizlere sorumlu bir şekilde ve kararlılıkla cevap vereceğine, istikrara yatırım yapacağına ve zamanından önce kriz önleme işlevinden çekilmeyeceğine"* işaret etmiştir (European External Action Service, 2016: 9). Beş yıl sonrası 2022 Stratejik Pusulası da bu hedefi tekrarlamıştır.

Sırbistan-Kosova diyalogu AB aracılığının direkt olarak *"masada"* yapılan bir örneğidir (European Union External Action, t.y.). AB Dış Eylem Servisi (EEAS) taraflar arasındaki görüşmelerde önce 2011-2012 arasındaki teknik aşamaya rehberlik yapmıştır. Bu aşamada dokuz anlaşma imzalanmış ve uygulamayı gözetlemek amacıyla her konu için çalışma grupları oluşturulmuştur. AB liderliğindeki müzakereler 2020'de tekrar yoğunlaşmıştır.

Bu makalenin amacı Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesinde AB'nin nasıl bir rol oynadığını açıklamaktır. Makalenin iki temel argümanı vardır. Birinci olarak makale Sırbistan'ın Avrupalılaşmasındaki gecikme nedeniyle AB'nin Kosova meselesinde oynadığı rolün de geciktirildiğini ileri sürmektedir. Sırbistan'ın Avrupalılaşmasının gecikmesinin altında yer alan sebepler arasında Avrupalılaşma fikrinin zayıf olması ve pek olumlu olmaması, Milošević rejiminin yöneticilerinin

Milošević sonrası dönemde de önemli bir süre yerlerini koruması, Sırbistan'da Avrupalılaşma taraftarı elitlerin zayıflığı, ülkede Batı'ya ve AB'ye karşı var olan güvensizlik, Rusya'nın ülkedeki siyasi ve ekonomik etkisi ve devlet ve toplum inşa etmenin Sırbistan'ın enerjisinin ve zamanının büyük bir kısmını alması yer almaktadır. Araştırmanın ikinci hipotezi ise AB'nin Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesinde kısmen başarılı olduğudur. AB, 2011'den beri yaptığı girişimlerle daha önce birbirleriyle ilişkisi olmayan Priştine ve Belgrad'ı müzakereler için bir araya getirmeyi başarmış ve Brüksel Anlaşmaları denilen bir dizi önemli anlaşmanın imzalanmasına aracılık yapmıştır. Fakat bu anlaşmaların uygulanmasında imzalanması kadar başarılı elde edilememiştir. Çalışma metodolojik açıdan nitel yöntemlerden yararlanmıştır. Liderlerin konuşmaları ve kurumların yaptığı açıklamaların yer aldığı birincil kaynaklar taranmış ve bunlara anlam vermek için kitaplar, araştırma raporları, akademik dergi makaleleri ve analizler gibi ikincil kaynaklara başvurulmuştur.

AB genişleme politikası ve barış inşası başlıklı birinci bölümde Avrupalılaşma kavramı tanımlanacak ve çalışmanın kavramsal çerçevesi olarak Avrupalılaşma açıklanacaktır. İkinci bölümde AB'nin genişleme politikası çerçevesinde barış inşası konusu ele alınacaktır. Üçüncü bölümde Kosova meselesinin tarihsel gelişimi ele alınacak ve meseleyle ilgili Sırbistan ve Kosova Arnavutlarının bakış açıları ortaya konulacaktır. Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesinde AB'nin geciken rolü başlıklı dördüncü bölümde ise Brüksel'in Kosova meselesinde oynadığı rolün neden geciktiği ele alınacaktır. Bu başlıkta Sırbistan'ın Avrupalılaşma sürecindeki sorunlarının altı çizilecektir. Beşinci ve son bölümdeyse AB'nin Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesinde artan rolüne vurgu yapılacak fakat normalleşmesinin tam olarak gerçekleşmediğine dikkat çekilecektir.

2. Avrupalılaşma

Aday ülkelerin “*dolaylı ya da doğrudan AB üyeliğinden kaynaklanan baskılara iç adaptasyonu*yla” ilişkilendirilen olguya Avrupalılaşma denilir (Featherstone ve Radaelli, 2003: 7). Kısacası Avrupalılaşma literatürde genel olarak “*AB'nin etkisi*” ya da “*AB'nin iç etkisi*” anlamında kullanılmaktadır (Sedelmeier, 2011: 5). AB elinde tuttuğu üyelik havucu nedeniyle aday ülkelerle asimetrik bir ilişkiye sahiptir ve katılım sürecinde “*aday ülkeler AB'nin mali desteği ve rehberliğiyle kurumlarını, politikalarını ve değerlerini AB'ninkilerine benzetmek için çaba gösterir.*” (Bretherton ve Vogler, 2006: 137). AB'nin aday devletlerin genel olarak dönüşümü ve özel olarak barış inşası konusundaki en önemli mekanizması koşulluluktur. Genişleme sürecinde aday ülkelerin AB'ye üye olabilmesi için Kopenhag Kriterleri denilen katılım ölçütlerini yerine getirmesi gerekmektedir. Bu ölçütler “*demokrasiyi, hukuk devletini, insan haklarını ve azınlık haklarının korunmasını ve saygıyı garanti eden kurumların istikrarı, işleyen bir piyasa ekonomisi ve AB içinde piyasa güçleriyle ve rekabetçi baskıyla mücadele etme yeteneği; üyeliğin yükümlülüklerini üstlenme yeteneğidir.*” (EUR-Lex, t.y.). AB, aday ülkenin gerçekleştirdiği reformlar için ödüller sunarak ve ölçütleri yerine getirmeme durumunda yaptırımlar uygulayarak aday ülkenin siyasal reformları gerçekleştirmesini sağlamaya çalışır. Bunun yanında, Marina Cowles, James Caporaso ve Thomas Risse'ye göre AB'nin normlarıyla bir aday ülkenin normları arasında uyumun yüksek olduğu oranda aday ülkede iç değişim meydana gelir (Cowles vd., 2001).

Benzer bir şekilde Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier tarafından AB'nin aday ülkelere dönük olarak uyguladığı en önemli politika aracının koşulluluk politikası olduğu vurgulanmaktadır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004: 662). Schimmelfennig ve Sedelmeier, aday ülkelerdeki Avrupalılaşmanın etkisini spesifik olarak Dış Teşvik Modeli'yle açıklamaktadır. Bu model AB'nin aday ülkeyi ödüllendirmesi yoluyla çalışmaktadır. Eğer AB'nin teşvikleri AB'nin normlarını/kurallarını aday ülkenin üstlenmesinin doğurduğu iç politikadaki maliyetlerden daha fazlaysa aday ülke bu normları/kuralları kabul eder. Yani, bir ülkenin iç koşulları (maliyet-fayda dengesi) bir aday ülkenin AB kurallarına uyması için en önemli faktördür (Schimmelfennig vd., 2003: 515). Bu maliyet/fayda dengesi a) koşulların açık oluşuna b) ödüllerin büyüklüğüne ve hızına

c) tehdit ve taahhütlerin inandırıcılığına d) kuralları/normları kabul etme maliyetlerinin büyüklüğüne bağlıdır. (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004: 664). Sosyal öğrenme ve ders çıkarma diğer alternatif dönüşüm modelleridir. Literatürdeki çoğu çalışma AB'nin koşulluluk politikasının diğer alternatif modellere göre daha başarılı olduğunu kabul etmektedir (Sedelmeier, 2011: 29).

Heather Grabbe'ye göre AB'nin en önemli şartlılık aracı, “*kapı bekçiliği*”; yani, aday ülkenin katılım sürecindeki farklı aşamalara, özellikle adaylık statüsü ve müzakerelere başlama, ulaşımında sahip olduğu kontroldür. Aday ülkeye yapılan yardım ve ticaret gibi diğer destekler iç politikada değişim gerçekleştirmede “*kapı bekçiliği*” işlevi kadar etkili değildir (Grabbe, 2013: 1020). Bununla birlikte adayın sonraki aşamaya geçişinin engellenmesi risklidir çünkü AB'nin inandırıcılığına gölge düşürebilir ve aday ülke hükümeti AB'yi ayrımcılıkla suçlayabilir (Grabbe, 2013: 1021). Tocci'ye göre koşulluluğun etkisi AB'nin sağladığı faydaların değerine ve AB'nin yükümlülüklerinin inandırıcılığına bağlıdır (Tocci, 2008: 894).

3. AB Genişleme Politikası ve Barış İnşası

AB'nin yumuşak gücünün en önemli aracı olan genişleme politikası sayesinde AB aday ülkelerin dönüşümünde önemli bir başarı elde etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde AB hem güneyinde yer alan diktatörlüklerin (Yunanistan, Portekiz, İspanya) demokratik istikrarını güçlendirerek hem de yakın zamanda doğusundaki eski Komünist ülkelerin çok partili rejimlere ve serbest piyasa ekonomilerine dönüşmelerini sağlayarak bu ülkelerde barışın inşasına katkıda bulunmuştur. AB aday ülkelerde siyasal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesini sağlayarak sadece ülke içinde barış inşasına katkıda bulunmaz aynı zamanda aday ülkelerin başka ülkelerle sınır çatışmalarının da dönüşümüne yardımcı olarak ülkeler arasında barış inşasına katkıda bulunur. AB'nin inandırıcı bir üyelik perspektifi sunması durumunda aday ülkeler sınır sorunlarında güvenlikleştirici eylemlerden kaçınırlar (Diez, Stetter ve Albert, 2006: 587).

Avrupa Komisyonu'nun genişleme politikasıyla ilgili Kasım 2023 tarihli bildirisinde işaret edildiği üzere “*AB genişlemesi kıtada uzun vadeli istikrar, barış ve refah için itici bir güçtür. AB üyeliği ortak değerlere dayalı olan güçlü, istikrarlı ve birleşik Avrupa için jeostratejik bir yatırımdır. Demokrasiyi, hukuk devletini ve temel haklara saygıyı teşvik etmek için kuvvetli bir araçtır. İnandırıcı, liyakat temelli AB üyelik beklentisi, dönüşümün ana iticisidir ve bu nedenle ortak güvenliğimizi ve sosyo-ekonomik refahımızı artırır. Avrupa kıtasında uzlaşma ve istikrarı geliştirmek için gereklidir.*” (European Commission, 2023: 2). AB, Batı Balkanlar'da özellikle yönetim, hukuk devleti ve 1990'lardaki savaşların olumsuz mirasının üstesinden gelinmesiyle ilgili konularda barış inşası faaliyetlerine önem vermiştir. Böylelikle AB, çatışmanın olmadığı “*negatif barış*”tan şiddetin yapısal nedenlerinin ortadan kaldırıldığı “*pozitif barış*”a geçmeyi hedeflemiştir (European Parliamentary Research Service, 2018: 8). AB genişleme politikası aracılığıyla Batı Balkan ülkelerinin “pozitif barış”ı gerçekleştirmesini sağlamaya çalışmıştır.

2010'lara doğru AB'nin Batı Balkanlar'daki politikasının odağında 1990'lardaki etnik çatışmalardan kaynaklanan güvenlik meselelerinin yerini bu ülkelerin AB'ye katılımı almıştır. Yani AB'nin gündemi istikrarın sağlanmasından barış inşasına yönelmiştir. Barış inşası başlangıçta İstikrar ve Ortaklık Süreci çerçevesinde sağlanmaya çalışılırken sonraki dönemde AB genişleme politikası kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İstikrar ve Ortaklık Süreci üç unsurdan oluşuyordu ve Batı Balkan ülkelerinin AB'yle bütünleşmesini amaçlıyordu. Bu unsurlar, İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları, tek taraflı ticari tavizler ve mali yardımlardır. Haziran 2003'teki Selanik'teki AB-Batı Balkanlar Zirvesi'yle AB, Batı Balkanlar'ın geleceğinin Birlik içinde olduğunu vurgulayarak bu ülkelerin Birliğe katılımı konusunda açık bir mesaj vermiştir (European Commission, 2003).

Bununla birlikte Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine kıyasla daha düşük seviyedeki devlet kapasitesi ve demokrasi, Batı Balkanlar'da iç reform konusunda kapasitenin ve iradenin zayıflığına yol açmaktadır (Börzel, 2011: 3). Bunun yanında genişleme yorgunluğu ve etnik çatışma ve

yolsuzluk nedeniyle devlet kurumlarının zayıflığı dolayısıyla AB koşulluluğunun kullanımı konusunda direnç gösterme AB'nin Batı Balkanlar'daki inandırıcılığını baltalamaktadır (Youngs, 2009: 907-908). Ayrıca bu ülkelerde AB koşulluluğuna uymanın iç maliyeti oldukça yüksektir çünkü reformlar devletle ve ulusal kimlikle ilgili hassas konularla çalışmaktadır (Sedelmeier, 2011: 31). Bunun yanında 2008 Avro krizi gibi iç ve 2015 mülteci krizi gibi dış krizlerin yönetilme şekli AB içindeki dayanışmayı tehlikeye atarak AB'nin dönüştürme gücünü daha da zayıflatmıştır (Kutlay, 2018: 8).

4. Kosova Sorunu

Kosova, Sırp lar tarafından tarihsel olarak Sırp ulusunun beşiği olarak görülmüştür. En kutsal Sırp Ortodoks manastırları Kosova'dadır (Arbatov, 2000: 7). Eski Sırp Dışişleri Bakanı Vuk Jeremic'in ifadesine göre Kosova, Sırp ların Kudüs'üdür (Batt, 2005: 33). 1912'deki Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle Sırbistan ve Karadağ arasında bölünen Kosova, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sırbistan'ın özerk bir bölgesine dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler ve Mussolini'nin teşvikiyle Kosova'da 10.000 Sırbın katledilmesi toplumlar arası nefret tohumlarının atılmasına neden olmuştur (Arbatov, 2000: 7).

Yugoslavya Cumhuriyeti kurulduktan sonra bağımsız bir Arnavutluk devletinin varlığı nedeniyle Kosova'ya diğer altı cumhuriyetin aksine bir ulus statüsü tanınmamıştır. Zamanla Kosovalılar Yugoslav devleti içinde daha fazla hak talebinde bulunmaya başlamıştır. 1974'te Kosova'nın statüsünün özerk bir bölgeden Sırbistan'ın özerk bir eyaletine dönüştürülmesiyle Yugoslavya içinde diğer cumhuriyetlere tanınan bütün haklar ve ayrıcalıklar Kosova'ya da tanınmıştır. Fakat Kosova hala Yugoslavya'dan ayrılma hakkına sahip değildi. Kosova'da 1981'de başlayan öğrenci ayaklanmalarıyla birlikte birçok Sırp bölgeyi terk etmiştir. Meselenin siyasileşmesiyle birlikte siyasi kariyerini ilerletmek isteyen Milošević bunu fırsat bilerek 1989'da Kosova'nın özerkliğini kaldırmıştır (Ker-Lindsay, 2009: 143).

Slovenya ve Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılmasıyla birlikte Kosova da bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Kosova Arnavutları bağımsızlık referandumu gerçekleştirmiş ve Mayıs 1992'de barışsever İbrahim Rugova'yı cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Kosova Cumhuriyeti ilan edilmiş ve Sırp yetkililerle iletişim kesilmiştir. Kosova Arnavutları eğitim ve sağlık hizmetlerini kendi içlerinde yeniden organize ederek devlet içinde paralel bir yapı oluşturmuştur. Bu arada AB tarafından oluşturulan Badinter Hakemlik Komisyonu Yugoslavya içindeki altı cumhuriyetin bağımsızlık hakkı olduğu sonucuna varırken Kosova bunların dışında bırakılmıştır.

Zamanla uluslararası toplum Kosova meselesine müdahil olmuştur. Uluslararası toplumun Kosova meselesine müdahil olması iki nedenden kaynaklanıyordu. Birincisi Kosova'daki insani durumdu. Diğer bir sebep de Kosova'daki istikrarsızlığın Arnavutluk, Makedonya, Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan'ı da kapsayan Balkan ülkelerine yayılması riskiydi (Glenny, 2004: 6). Bosna'da iç savaşı sona erdiren Dayton Anlaşması Kosova'nın bağımsızlık sürecinde önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Uluslararası toplum, Dayton'da Kosova meselesini gündeme getirmeyerek Bosna ve Hırvatistan'daki kayıplardan sonra Sırp lider Slobodan Milošević'in daha fazla yıpranmadan sisteme entegre olmasını sağlamaya çalışmıştır (Özdağ ve Önal, 2017: 562). Fakat Dayton'da Kosova'nın adının geçmemesi üzerine Kosova Arnavutları silahlı direniş başlatmışlardır. Barışsever Kosovalı lider İbrahim Rugova pasifize edilmiştir. Şubat 1996'da Kosova Kurtuluş Ordusu (KLA) Sırp lara dönük ilk saldırılarını başlatmıştır. Sırp güvenlik kuvvetlerinin KLA'nın saldırılarına karşılık vermesiyle çok sayıda Kosovalı sivil hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine BM 1160 sayılı karar tasarısını kabul etmiştir. Bu tasarı Sırp lar ve Arnavutlar arasında özerkliğe ve kendi kendini idareye dayalı müzakerelerin başlamasını talep etmiştir (UN Security Council, 1998).

Racak'ta Sırp güçlerinin 45 Arnavut'u katletmesinden sonra Ocak 1999'da Paris yakınlarında Rambouillet'de bir barış konferansı toplanmıştır. Barış planı Kosova Arnavutları tarafından

istenmeye istenmeye kabul edilmiş Sırp'lar tarafından ise reddedilmiştir. Bunun üzerine birkaç gün sonra 24 Mart 1999'da NATO, Sırp'lara dönük 78 gün sürecek Müttefik Kuvvet Operasyonu'nu başlatmıştır. Bu hava operasyonu karşısında Milošević barış şartlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bütün Yugoslav askerleri Kosova'dan çekilmiş ve onların yerini BM sivil misyonu ve NATO yönetimi altındaki Kosova Koruma Gücü (KFOR) almıştır.

10 Haziran 1999'da BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği 1244 (1999) sayılı karar tasarısıyla Kosova uluslararası yönetim altına alınarak Kosova'da BM Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK) oluşturulmuştur. Mart 2004'te KLA liderlerinin savaş suçuyla yargılanmasına karşı yapılan gösteriler kapsamlı bir şiddete dönüşmüştür. Bu olaylar UNMIK ve KFOR'un Arnavutlar ve Sırp'lar arasında uzlaşmayı sağlamada ne kadar az bir ilerleme sağladığını göstermiştir. Sonuç olarak Kosova'nın nihai statüsünün sonsuza kadar ertelenemeyeceği ortaya çıkmıştır. Sırp'lar ve Arnavutlar arasında müzakereler yürütülmesine rağmen başarılı olunamamıştır. Finlandiya eski Başbakanı Martti Ahtisaari Kosova'nın statüsü konusunda bir rapor (Kosova'nın Statüsünün Çözümü için Kapsamlı Öneri) hazırlamakla görevlendirilmiştir. Hazırlanan rapor Kosova'nın gözetimli bağımsızlığının gerçekleştirilmesi için bir yol haritası sunuyordu. Fakat rapor hiçbir zaman BM Güvenlik Konseyi'nin desteğini kazanamamıştır. Bununla birlikte Kosova, bu raporu gerekçe göstererek 17 Şubat 2008'de tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırbistan ve Rusya, derhal bu bağımsızlığı kabul etmediğini belirterek meseleyi Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) taşımıştır. UAD 2010'da Kosova'nın bağımsızlığının meşru olduğuna karar vermiştir. Kosova'yı Ağustos 2023 itibarıyla 117 ülke tanımaktadır (Kosova'yı 5 yıl içinde, 2023).

5. Sırbistan-Kosova İlişkilerinin Normalleşmesinde AB'nin Geciken Rolü

Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesi konusunda AB'nin anlamlı bir rol oynayabilmesi ancak UAD'nin Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası hukuka aykırı olmadığı konusunda bir yargıya varmasından sonra olmuştur. O zamana kadar Belgrad-Priştine ilişkileri gergin kalmıştır ve ilişkilerde çok az normalleşme işareti görülmüştür. Kosova meselesinin Avrupalılaşması ve dolayısıyla Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesinde AB'nin oynadığı rol çeşitli nedenlerle gecikmiştir.

Milošević'in Ekim 2000'de iktidardan devrilmesinden sonra merkez sol siyasetçi Zoran Đinđić başbakan olurken merkez sağ milliyetçi politikacı Vojislav Koštunica cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Batı ve AB, Sırbistan'daki bu değişikliği büyük bir coşkuyla karşılamış ve Sırbistan'a çeşitli destekler sağlamıştır. Hükümet göreve geldikten kısa bir süre sonra AB tarafından Sırbistan'a ekonomik ambargolar kaldırılmış ve 2 milyar dolarlık yeniden yapılanma taahhüdünde bulunulmuştur. Kasım 2000'de AB Sırbistan'la ve diğer Batı Balkan ülkeleriyle İstikrar ve Ortaklık Süreci'ni desteklemiştir (Subotić, 2010: 599).

Diğer taraftan Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'yle (EYUCM) işbirliği AB bütünleşme sürecinde en önemli kritere dönüşmüştür. Uluslararası bağışçıların desteğinin kesilmesini istemeyen AB taraftarı Đinđić, Koštunica'nın muhalefetine rağmen Milošević'i tutuklayarak 28 Haziran 2001'de gizli bir şekilde Lahey'deki mahkemeye teslim etmiştir. Bu eylem Đinđić'in hayatına mal olmuştur. Mart 2003'te Đinđić Kızıl Bereliler adlı paramiliter birimler tarafından suikasta uğramıştır.

Milošević sonrası dönemde Sırp'ların büyük bir kısmı AB üyeliğine taraf olmuştur. Fakat AB bütünleşmesinin gereği olan savaş suçuyla suçlanan Sırp'ların Lahey'e teslim edilmesine verilen destek ise azdır. 2005'te yapılan bir kamuoyu yoklamasına göre ülkenin AB'ye girmesine destek verenlerin oranı yüzde 70'in üzerinde iken destekleyenlerin arasında savaş suçuyla yargılanan Radko Mladić'in Lahey'e teslim edilmesine ise sadece yüzde 44 oranında destek verilmiştir (Batt, 2005: 66). Bu durum ülkeyi yönetenlerin tutumunu da olumsuz etkilemiş ve savaş suçuyla suçlananların Lahey'e teslim edilmesi hızlı bir şekilde gerçekleşmemiştir. Halkın bu tutumunun

yanında bu konuda hızlı bir şekilde hareket etmek isteyenlerin Đindić örneğinde olduğu gibi radikal bir grup tarafından cezalandırılması EYUCM'la işbirliğini ve dolayısıyla AB bütünleşme sürecini olumsuz etkilemiştir (Radelić, 2014: 246).

Yapılan parlamenter seçimlerde Başbakan Đindić'in yerini Koštunica almıştır. 2004-2008 arasında Sırbistan'da başbakanlık yapan Koštunica dönemiyle Milosević dönemi arasında sistemdeki yapılar ve yöneticiler arasında bir devamlılık söz konusudur (Clark, 2008: 33). Yani Milosević'in kurduğu yapılar devam etmiştir ve onun adamları hala iktidardadır. Koštunica için Kosova meselesi önceliklidir. Sırp halkının büyük bir kısmı AB'ye katılmayı arzu ettiği halde AB'ye üye olmak ise Koštunica Hükümeti için öncelikli değildir (Clark, 2008: 33). Örneğin, Koštunica'nın, aleyhine dava açılmış savaş suçlusu ve Bosna Sırp ordusunun eski komutanı Radko Mladić'i söz verdiği halde Lahey'de kurulan EYUCM'ye teslim etmeyi reddetmesi nedeniyle AB, Sırbistan'la Ortaklık ve İstikrar müzakerelerine son vermiştir. Kosova meselesinin AB'ye üye olmaktan daha öncelikli olduğu konusunda Koštunica şunu ifade etmiştir: *"AB bütünleşme süreci Sırbistan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğine konusunda taviz verilmesini telafi edemez."* (PM Koštunica, 2007). Koštunica, Kosova konusundaki tavizsiz tutumu için uluslararası çabalara hız vermiş ve başta Rusya'nın desteğini almaya çalışmıştır. Bu konuda yasal ve anayasal değişiklikler yapmış ve Kasım 2006'da kabul edilen anayasayla Kosova'nın Sırbistan'ın bir eyaleti olduğu ifade edilmiştir (International Crisis Group, 2009: 5). Koštunica Hükümeti, Kosova'nın statüsü için *"özerklikten daha fazlası, bağımsızlıktan daha azı"* tezini savunmuştur (Batt, 2005: 40).

Koštunica Hükümeti'nin Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkan tutumu Sırp siyasi liderliğinin ve nüfusunun çoğunluğu tarafından paylaşılıyordu. Radikal milliyetçi SRS, sosyalist SPS ve Batı taraftarı DS de Kosova'nın bağımsızlığına karşıydı. Kosova'nın bağımsızlığını açık bir şekilde savunan tek siyasi parti küçük bir seçmen kitlesinin desteğine sahip olan Liberal Demokrat Parti'ydı (Noutcheva, 2009: 1080). Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmanın nedenleri arasında kimliğe dayalı ve tarihsel nedenlerin yanında bölgesel istikrardan kaynaklanabilecek sorunlar da yer almaktadır. Çünkü bağımsızlık Sırbistan'ın sınırlarında bir değişikliğe yol açacaktır ve bağımsız bir Kosova işlevsel bir devlet olmayacaktır (Batt, 2005: 49). Organize suç, yolsuzluk ve adam kayırma Kosova'da yaygın problemler olarak devletin işleyişine zarar vermektedir.

Mayıs 2008'de yapılan seçimlerde Avrupa taraftarı ZES Partisi iktidara gelmiş ve Mirko Cvetković başbakan olmuştur. Boris Tadić ise bu dönemde cumhurbaşkanıdır. Yeni hükümet EYUCM ile işbirliğini hızlandırmış ve Radovan Karadžić'i Temmuz 2008'de mahkemeye teslim etmiştir. Şubat 2008'de Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanı sonrasında AB için Kosova meselesi EYUCM ile işbirliğine göre öncelik kazanmıştır. Çünkü bağımsızlık ilanı ile birlikte bölgesel istikrarsızlık riski artıyordu. Sırbistan'ın Kosova'dan vazgeçmesi karşılığında AB, Sırbistan'a hızlı bir bütünleşme perspektifi vermeye yeşil ışık yakmıştır. *"Lahey için Avrupa"* mottosunun yerini şimdi *"Kosova için Avrupa"* almıştır (Subotić, 2010: 607).

Çeşitli nedenlerle Sırbistan'ın Avrupalılaşması zor gerçekleşmiştir. Sırbistan'ın Avrupalılaşmanın görece zayıf olması Kosova meselesinin çözümünde AB'nin oynadığı rolü de geciktirmiştir. Öncelikle Sırbistan'da toplumsal açıdan Avrupalılaşma baskısı düşük olmuştur. Avrupalılaşmanın temel kriteri olarak görülen EYUCM'yle işbirliğine karşı yaygın bir toplumsal direnç oluşmuştur. Sırplar savaş suçu işlediklerini kabul etmemiş ve diğer ulusları ve etnik grupları savaşı başlatmakla suçlamıştır. Milošević'in özellikle savaş sırasında önemli bir Sırp çoğunluk tarafından desteklenmesi, savaş suçu işleme eylemine katılımın yaygın olması – siyasi elit, kilise, entelijansiya ve ordu – ve Sırp elitlerin Avrupalılaşmaya karşı kuvvetli bir ideolojik direnç göstermesi bu toplumsal direncin nedenleri arasındadır (Subotić, 2010: 608).

Diğer Batı Balkan ülkeleriyle kıyaslandığında Avrupalılaşmaya karşı belirgin bir şekilde ortaya çıkan karşıt tutum AB Bosna Hersek Özel Temsilcisi Miroslav Lajčák tarafından özlü bir şekilde ifade edilmiştir:

“Sırbistan’da Avrupa fikri pek fazla mevcut değildir ve o kadar olumlu değildir...Bu eksiklik en iyi şekilde Sırbistan’ı bölgedeki diğer ülkelerle kıyasladığınızda görülür. Bütün diğer ülkelerde Avrupa fikri daha fazla zemin kazanmıştır ve toplumun bütün katmanları tarafından her adımda hissedilmektedir. Bu ülkeler AB’yi ne kadar önemsediklerini ve üye olmak için neler yaptıklarını göstermek için büyük çaba harcamaktadırlar. Bu durum Sırbistan’da böyle değildir.” (Subotić, 2010: 609).

Sırbistan’ın Avrupalılaşmasının gecikmesindeki diğer bir engel ise daha önce kısaca değinildiği gibi Milošević rejiminin yöneticilerinin Koštunica Hükümeti döneminde de yerlerini korumasıdır. Koštunica’nın danışmanlarına göre Koštunica, eski rejimin ordu, polis ve gizli servisteki aktörlerinin rejimdeki yerlerini korumalarını sağlayarak onların bir darbe yapmasını engellemek istemiştir (Subotić, 2010: 609). Koštunica, Milošević’in iki yakın müttefikini EYUCM’e teslim etmeyerek Milošević rejiminin iktidarının devamına katkıda bulunmuştur.

Üçüncü olarak Koštunica’nın etrafında toplanmış olan muhafazakârlar Avrupa şüpheciydiler ve geleneksel milliyetçilerin yanında eski Milošević destekçilerinin önemli bir kısmının da desteğine sahiptiler. Reformcular ise gerçek anlamda AB taraftarı olmayıp Avrupalılaşmayı araçsal olarak destekliyorlardı. Onlar Lahey meselesini kendilerini muhafazakârlardan ayıran bir unsur olarak görüyorlardı. Bunun yanında Sırbistan’da Avrupa taraftarı sivil toplum oldukça zayıftı (Subotić, 2010: 608). Kısacası Sırbistan’da Avrupalılaşma taraftarı elitlerin zayıflığı Avrupalılaşmayı zorlaştıran başka bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir diğer neden de genel olarak Sırbistan’da Batı’ya ve AB’ye karşı var olan güvensizliktir. Sırp lar kendilerini 1990’lardaki Yugoslavya’nın dağılma sürecinden itibaren kurban edilmiş bir ulus olarak görmüşlerdir. 1999’da NATO’nun Kosova’ya müdahalesi bu kurban olma hissiyatını kuvvetlendirmiştir. Avrupa Birliği de Hırvatistan ve Bosna Hersek’i prematüre olarak tanıdığı için suçlanmıştır. Ki bu tanıma savaşı başlatan unsur olmuştur. Buna karşıt olarak Rusya ise Sırp ların en yakın müttefiki olarak görülmüştür (Subotić, 2011: 320). Bu nedenle Milošević sonrası Sırbistan’da hem elit hem de halk düzeyinde Avrupa’ya karşı ikircikli bir tavır ortaya çıkmıştır. Halkta AB’ye katılım konusunda kuvvetli bir arzu var olmuştur. Fakat bu tavır çekinceleri de beraberinde getirmiştir. Elitler düzeyinde de aynı durum söz konusudur. Avrupa, Yugoslavya’nın parçalanması ve bu süreci başlatan savaşın sorumlusu olarak görülmüştür (Subotić, 2011: 321).

Bunun yanında çatışma sonrası devlet ve toplum inşa etmek Sırbistan’ın enerjisinin ve zamanının büyük bir kısmını almıştır. Kapsamlı siyasal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesi ve Karadağ’ın ve Kosova’nın Sırbistan’dan ayrılma kararı Sırbistan’ı meşgul etmiş ve ülkenin Avrupa ile bütünleşmesini geciktirmiştir. Sınırları belli olmayan ve henüz tamamlanmamış bir devlet olarak Sırbistan, AB’nin taleplerini gerçekleştirmek için yeterli kapasiteye sahip değildi (Teokarevic, 2011: 12).

Sırbistan’ın Avrupalılaşmasının diğer Batı Balkan ülkeleriyle kıyaslandığında gecikmesinin önemli bir nedeni olarak da Panslavizm ve ülkedeki Rusya etkisi gösterilebilir. Rusya, Slav halklarının hamisi olarak Sırbistan’ın Osmanlı Devleti’nden bağımsızlığını kazanmasında tarihsel olarak önemli bir rol oynamıştır. Tarihsel nedenlerin yanında kültürel, dini ve dille ilgili faktörler Sırbistan ve Rusya’yı birbirine yakınlaştırmaktadır. Rusya Soğuk Savaş dönemi sona erdikten sonra uzunca bir süre Sırbistan’da hem siyasal açıdan, hem Kosova meselesinde Sırbistan’ı desteklemesi nedeniyle hem de Sırbistan’ın Rusya’ya enerji bağımlılığı dolayısıyla etkili olmuştur. Bu etki Sırbistan’ın AB yönünde adım atmasını geciktirmiştir. Günümüzde ise Rusya, Sırbistan’da sınırlı bir etkiye sahiptir. Kosova meselesi çözüm yoluna girmiş, Sırbistan Rusya’ya enerji bağımlılığını büyük ölçüde azaltmış ve AB ve ABD, Sırbistan’daki etkisini artırmıştır (Dragas, 2024). Sırbistan, Rusya’yla ortak askeri tatbikatlar düzenlemektedir ve Rusya’dan askeri teçhizat satın almaktadır

(Günay, 2024: 221) Rus özel askeri şirketi Wagner'in önemli insan kaynaklarından birisi Sırbistan'dır (Günay, 2024: 220). Sırbistan, dış politik çıkarlarını maksimize etmek için Rusya'yla ilişkilerini AB'ye karşı bir koz olarak kullanmaya çalışmaktadır. Bütün bunlara rağmen esas itibarıyla Sırbistan'ın günümüzdeki dış politik yönelimi AB, ABD ve Transatlantik kurumlardır (Dragas, 2024)

6. AB ve Sırbistan-Kosova İlişkilerinin Normalleşme Çabalarının Yoğunlaşması

AB'nin Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesi için gösterdiği girişimler uluslararası hukuk açısından BM Genel Kurulu'nun Priştine ve Belgrad arasında bir diyalogun ilerletilmesi konusunda AB'nin aracılık yapmasını kabul ettiği karara dayanmaktadır (UN General Assembly, 2010). Sırbistan ve Kosova'nın AB bütünleşme sürecinin bir parçası olarak İstikrar ve Ortaklık Süreci'nin bir parçası olması AB'nin Belgrad-Priştine ilişkilerinin normalleşmesinde kullandığı temel araç olmuştur (European Commission, 1999). Sırbistan Ocak 2014'ten beri AB'yle katılım müzakerelerini yürütürken Kosova ise potansiyel aday statüsüne sahiptir. AB, her iki ülkenin Birliğe katılımını açık bir şekilde iki ülkenin aralarındaki ilişkileri normalleştirilmesi koşuluyla bağlantılı hale getirmiştir. AB, Sırbistan'ın Birliğe katılımından önce Kosova ve Sırbistan arasındaki ilişkilerin hukuki olarak bağlayıcı bir anlaşmayla kapsamlı bir şekilde normalleştirilmesini şartını getirmiştir (Council of the European Union, 2014: 10). Sırbistan'ın Kosova'yla ilişkilerini normalleştirilmesi Müzakere Çerçeve Belgesi'nde 35. başlıkta (diğer meseleler) yer alır ve 23. başlıkta yer alan Yargı ve Temel Haklar ve 24. başlıkta yer alan Adalet, Özgürlük ve Güvenlik başlıklarıyla birlikte katılım müzakerelerinin hızını belirleyen üç öncelikli alandan biri olarak belirtilmiştir. Bu alanlarda Sırbistan, AB'yle yaptığı müzakerelerde önemli ölçüde geride kalırsa AB Konseyi, Komisyon'un tavsiyesi üzerine nitelikli çoğunlukla diğer katılım müzakere başlıklarını açmama ya da kapatmama yetkisini kullanabilir (Council of the European Union, 2014: paragraf 24 ve 25). Aynı koşullar Kosova için de geçerlidir.

Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleştirilmesinde AB önemli ekonomik araçlara da sahiptir. AB hem Kosova hem de Sırbistan'ın en önemli ticari ortağı, doğrudan yatırımcısı ve finansal yardım sağlayıcısıdır. 2022'de Sırbistan'ın AB'yle yaptığı ticaret toplam ticaretinin yarısından fazlasına (yüzde 58,7) karşılık gelirken AB'nin Sırbistan'daki doğrudan yatırımı toplam yatırımların yüzde 32,9'udur (European Commission, 2023a: 84). AB, katılım sürecindeki ülkelere Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) aracılığıyla mali destekte bulunur. 2001 yılından beri AB Sırbistan'a 3 milyar Avro'dan fazla finansal destek sağlamıştır (Government of the Republic of Serbia Ministry of European Integraion, t.y.). 2022'de Kosova'nın AB'yle gerçekleştirdiği ticaret ise toplam ticaretinin yüzde 38'ine tekabül ederken Kosova'daki doğrudan yabancı yatırımda AB'nin payı yüzde 40'tır (European Commission, 2023b: 70). AB'nin Kosova'ya yaptığı mali yardımın tutarıysa 1.3 milyar Avro'yu geçmiştir (EU's Direct Financial Assistance, 2023).

Brüksel diyalogu olarak adlandırılan süreç normalleşmenin ana mekanizmasıdır. Sırbistan-Kosova arasında AB himayesinde Mart 2011'de başlayan teknik diyalog 2011-2012 arasında her iki devletin bir dizi teknik anlaşma imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Bunlar üniversite diplomalarının karşılıklı olarak tanınması, kadastro, gümrük konuları, Kosova'nın bölgesel düzeyde temsili ve katılımı, hareket özgürlüğü, irtibat subayları, plakalar, ortak geçiş noktaları ve bütünleşik Sınır Yönetim Sistemi'dir. Teknik müzakerelerdeki başarı nedeniyle AB, hem Kosova'yı hem de Sırbistan'ı teşvik edici adımlar atmıştır. 1 Mart 2012'de AB, Sırbistan'a adaylık statüsü vermiştir. Diğer taraftan aynı yıl Avrupa Komisyonu Kosova'yla hukuk devleti alanında Yapılandırılmış Diyalog başlatmış ve Kosova için 2012'de vize serbestisi yol haritası oluşturmuştur (European Commission, 2012). Ayrıca AB, katılım ve ortaklık sürecinde ilerlemeleri durumunda her iki devlete sağlayacağı katılım öncesi fonları artıracığı taahhüdünde bulunmuştur.

Teknik anlaşmaların imzalanmasındaki başarıyı daha da ilerleterek kapsamlı, siyasi anlaşmaların yapılmasını hedefleyen AB'nin teşvikiyle Sırbistan ve Kosova 2013 ve 2015'te "*Brüksel Anlaşmaları*" denilen anlaşmaları imzalamıştır. Bu dönemde AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası

Yüksek Temsilcisi tarafından başkanlık edilen “*yüksek seviyeli diyalog*” süreci de başlamıştır. Kosova ve Sırbistan, “İlişkilerin Normalleşmesini Yönlendiren İlkelerle İlgili İlk Anlaşma”yı 19 Nisan 2013’te imzalamıştır (The Government of the Republic of Serbia, 2013). ABD-AB işbirliği, Kosova siyasal sisteminin ve kurumlarının istikrara kavuşmasıyla oluşan güven ortamı ve Sırbistan’daki seçimleri kazanan Cumhurbaşkanı Tomislav Nikolić’in AB’yle yeni bir ilişki kurmaya ihtiyaç duyması Nisan 2013’te Brüksel Anlaşması’nın imzalanmasının zeminini oluşturmuştur (Balkans Policy Research Group, 2020a). Florian Bieber’e göre AB’nin uyguladığı müzakere teknikleri Belgrad-Priştine arasında Brüksel Anlaşması’nın yapılmasını mümkün kılmıştır. Buna göre müzakerelerde Kosova’nın statüsüne açık bir şekilde atıf yapmayan “*yaratıcı belirsizlik*”, Sırbistan ve Kosova arasında yapılacak nihai anlaşmanın Kosova’nın Sırbistan tarafından tanınmasıyla ilgili bir zorunluluk getirmemesi ve Brüksel Anlaşması haricindeki anlaşmaların ve uygulamaların kamuya açık hale getirilmemesi AB’nin başarısının altında yatan nedenlerdir (Bieber, 2015: 312-316). Anlaşmayla Sırp paralel kurumları Kosova hukuk sistemiyle bütünleştirilmiş ve Kosova’da Sırp azınlığın yoğun olduğu bölgelerde Sırp Belediyeler Derneği oluşturulmuştur. Sırpların ve Kosovalıların bu anlaşmayı imzalaması üzerine AB Konseyi bir ödül olarak 28 Haziran 2013’te aldığı kararlarda Sırbistan’la katılım müzakerelerinin başlamasını ve Kosova’yla İstikrar ve Ortaklık Anlaşması yapılmasını kabul etmiştir (European Council, 2013: 12-13). Bu kararların alınmasından çok geçmeden AB, Kosova’yla İstikrar ve Ortaklık Anlaşması müzakerelerini Ekim 2013’te ve Sırbistan’la katılım müzakerelerini ise 21 Ocak 2014’te başlatmıştır.

25 Ağustos 2015’te imzalanan ikinci Brüksel Anlaşması, Sırp Belediyeler Derneği’nin oluşturulması, Mitrovica’daki köprünün kullanımı ve telekomünikasyonla ilgilidir. Yine 2015’te Kosova ve Sırbistan “*Enerji Tedarikiyle ilgili İlk Anlaşma*”yı imzalamıştır. Sırbistan ve Kosova’nın normalleşme sürecinde elde ettiği bu başarılar üzerine AB, 27 Ekim 2015’te Kosova’yla İstikrar ve Ortaklık Anlaşması’nı imzalamış (Council of the European Union, 2015) ve Sırbistan’la katılım müzakerelerinde birkaç müzakere başlığının açılmasına karar vermiştir.

Her ne kadar Sırbistan-Kosova arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için yapılan anlaşmalar nispeten kolay olsa da anlaşmaların uygulanması söz konusu olunca aynı kolaylıktan bahsetmek mümkün değildi. İlk problem Kosova Anayasa Mahkemesi’nin Aralık 2015’te Sırp Belediyeleri Derneği’nin kurulmasıyla ilgili Brüksel Anlaşmaları’nın Kosova anayasasını ihlal ettiğine karar vermesiyle ortaya çıkmıştır. Günümüze kadar hem Brüksel Anlaşmaları hem de teknik anlaşmalar tam olarak hayata geçirilememiştir. 2018’de patlak veren gümrük vergisi krizinden sonra diyalog süreci yaklaşık iki sene donmuştur. Kasım 2018’de Kosova, Sırbistan’ın Kosova’nın Interpol’e katılımını engellediği gerekçesiyle Sırbistan ve Bosna’dan ithal edilen ürünlerden alınan gümrüğü yüzde 10’dan yüzde 100’e çıkarmıştır (Koleka, 2018). Kosova’nın bu adımı imzacı devletler arasında gümrük tarifelerinin kaldırılması gerektiğini belirten Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması’nın ve İstikrar ve Ortaklık Anlaşması’nın açık bir şekilde ihlali anlamına geliyordu. Diğer yandan Sırbistan’ın kendi tarafındaki ortak geçiş noktalarının kurulmasında yapıcı işbirliğinden kaçınması nedeniyle AB yaptırım olarak Temmuz 2018’de bu ülkeye sağladığı fonları durdurmuştur (European Commission, 2020: 67). Priştine ve Belgrad arasındaki diyalog sürecinin durması, iç siyasal baskıların hala uzak bir hedef olarak gözüken AB üyelik havucuna ağır bastığını ortaya koymuştur. Sırplar Batı Balkanlar’da AB üyeliğini en az destekleyen halktır ve 2018’de yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre AB’ye hızlı bir şekilde üye olma karşılığında olsa da Sırpların yüzde 81’i Kosova’nın tanınmasına karşıdır (Russell, 2019: 3). Sırpların aksine Kosovalıların büyük bir kısmı AB üyeliği taraftarı olsa da yarısı (yüzde 52) Belgrad’la müzakerelerin askıya alınmasını talep etmektedir (Russell, 2019: 3).

Çeşitli nedenler dolayısıyla AB, Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleştirilmesinde etkin bir aktör rolü oynayamamıştır. Öncelikle AB içinde devletler arasında Kosova’nın statüsü konusunda bir uzlaşma yoktur. Yirmi iki AB ülkesi Kosova’nın bağımsızlığını tanımışken İspanya, Romanya ve

Slovakya ülkelerindeki azınlık gruplar ve ayrılıkçı hareketler nedeniyle Kıbrıs ve Yunanistan ise KKTC için örnek oluşturacağından Kosova'yı tanımaktan imtina etmiştir. Bunun yanında AB kurumları arasında da Kosova'nın tanınması konusunda bir uzlaşma söz konusu değildir. Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu aktif tarafsızlık politikası izlemektedir ve Kosova'nın tanınması konusunu üye devletlere bırakmaktadır. Diğer taraftan Avrupa Parlamentosu ise Kosova'nın bağımsızlığını desteklemiş ve beş üyenin Kosova'yı tanınması için çağrıda bulunan birkaç karar çıkarmıştır.¹ Kurumlar ve üye devletler arasındaki bu uzlaşmazlık nedeniyle AB, üye devletleri de kapsayan diğer ortaklık ve istikrar anlaşmalarının aksine Kosova'yla yaptığı İstikrar ve Ortaklık Anlaşması'nı sadece bir AB anlaşması olarak imzalamıştır.

Bundan başka AB'nin dış politikasının yürütülmesinden sorumlu olan AB Yüksek Temsilcisi'nin ve AB'nin önde gelen devletlerinin Kosova meselesinin nasıl çözüleceğiyle ilgili farklı önerilere sahip olması ilişkilerin normalleştirilmesiyle ilgili çabaları olumsuz etkilemiştir. AB Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini, Sırbistan Cumhurbaşkanı Aleksandar Vučić ve Kosova Cumhurbaşkanı Hashim Thaçi tarafından gündeme getirilen Sırbistan'ın Kosova'yı tanınması için bir toprak takası fikrini desteklemiştir (Bechev, 2019). Bu öneri ABD ve Rusya tarafından da desteklenmiştir. Diğer taraftan Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron ise Kosova Sırpları için kapsamlı bir özerklik taahhüdünde bulunan 2013 Brüksel Anlaşması'nın Kosova meselesinin çözümünde esas alınması gerektiğini ileri sürmüştür. AB içinde Kosova meselesinin çözümü konusundaki bu uzlaşmazlık Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesi için yapılan girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin 2018'de Sırbistan-Kosova arasında gümrük meselesinden dolayı ortaya çıkan krizi çözmek için 29 Nisan 2019'da Berlin'de Almanya ve Fransa tarafından hükümetler arası düzeyde düzenlenen ve Balkan ülkelerinin liderlerinin katıldığı konferansta bir sonuç elde edilememiştir.

Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleştirilmesinde AB'nin diplomatik rolünü olumsuz olarak etkileyen başka bir faktör de dış aktörlerin rolüdür. ABD Başkanı Donald Trump döneminde ABD'nin Kosova meselesinin çözümü için AB'yle bir koordinasyon olmadan hareket etmesi AB'nin Kosova meselesindeki rolüne zarar vermiştir. 2018'de Sırbistan-Kosova arasında ortaya çıkan krizi çözmek için AB'nin yaptığı çabalar sonuçsuz kalınca ABD, AB'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışmıştır. ABD'nin bu girişimi 4 Eylül 2020'de Washington Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.² Bu anlaşmayla öncelikle Kosova ve Sırbistan arasındaki ekonomik ilişkilerin normalleşmesi amaçlanmıştır. ABD'de Joe Biden'ın başkan olmasından sonra AB-ABD koordinasyonu tekrar başlamış ve AB'nin Kosova meselesindeki etkisi artmıştır. Bunun yanında Rusya ve Çin Kosova'yı tanımamış ve BM Güvenlik Konseyi üyeleri olarak Kosova'nın uluslararası kuruluşlara üyeliğini bloke etmiştir. Bu ülkelerin Sırbistan ile ise güçlü bağları vardır. Bu durum AB'nin Sırbistan üzerindeki manivela gücünü azaltarak Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleşmesini yavaşlatmıştır (Zweers ve de Boon, 2022: 8). AB'nin katılım öncesi süreçte Batı Balkanlar'da iyi yönetişimin gelişmesini sağlayacak şekilde yeterli teşvik sağlayamaması ve beklendiğinin aksine ekonomik kalkınma getirememesi özellikle Sırbistan'ın Çin ve Rusya'yla bağlarını yoğunlaştırmasına neden olmuştur ve AB'nin Sırbistan üzerindeki etkisini zayıflatmıştır (Conley ve Saric, 2021: 9).

AB Yüksek Temsilcisi Mogherini'nin çabalarının Kosova meselesinin çözümünde başarılı olmaması üzerine AB, 3 Nisan 2020'de Eski Slovak Dışişleri Bakanı Miroslav Lajčák'ı Sırbistan-Kosova diyalogu ve diğer Batı Balkan meseleleri için AB Özel Temsilcisi olarak atamıştır. Fakat Kosova Cumhurbaşkanı Thaçi, Lajčák'ın Kosova'nın tanınmasına geçmişteki itirazı nedeniyle Lajčák tarafından yürütülecek bir müzakere sürecine sıcak bakmamıştır. Thaçi, AB'nin Kosova meselesinin çözümünde zayıf bir diplomatik aktör olduğunu ve Belgrad-Priştine arasındaki

¹ Bu kararlara örnek olarak şu karara bakılabilir: (European Parliament, 2010: 1. Madde).

² Washington Anlaşması'nın içeriğiyle ilgili daha detaylı bilgi için örneğin şu çalışmaya bakılabilir: (Muharremi, 2021).

diyalogun sağlanmasında sadece 1990'larda Bosna ve Kosova çatışmalarını sona erdiren ABD'nin etkili olabileceğini söylemiştir (Bytyci, 2020).

Yirmi aylık bir aradan sonra Kosovo-Sırbistan müzakereleri AB Özel Temsilcisi Lajčák liderliğinde Temmuz 2020'de tekrar başlamıştır. Fakat Kosova'nın Sırpların çoğunlukta olduğu Kuzey Kosova bölgesinde Mitrovica'yı temsil eden ve Sırbistan tarafından verilen KM plakalı araçların Kosova'ya girişine izin vermemesi üzerine Eylül 2021'de taraflar arasında kriz tekrar başlamıştır. 2022'nin ikinci yarısında gerginlik tırmanmıştır. Kuzey Kosova'daki Sırp çoğunluk protesto gösterileri yapmış ve yolları kapatmıştır. Sırp Kuzey Kosova'daki ulusal kurumlardan kitlesel olarak istifa edince durum daha da kötüye gitmiştir. 2023'te Sırp aşırıcı gruplarla KFOR arasında çatışmalar çıkmıştır. Taraflar arasında plaka krizinin tırmandığı bir ortamda AB, "*Kosova ve Sırbistan arasında İlişkilerin Normalleştirilmesi Yolunda Anlaşma*" başlıklı bir öneride bulunmuştur (European Council, 2023). Bu öneriye göre Sırbistan Kosova'yı tanımamakla birlikte pasaport, diplomalar gibi resmi belgeleri ve plakaları tanıyacak ve Kosova'nın uluslararası örgütlere üyeliğine engel olmayacaktı. Şubat 2023'te yapılan görüşmede Kosova Başbakanı Albin Kurti bu anlaşma önerisini kabul ederken Sırbistan Cumhurbaşkanı Vučić ise daha fazla tartışmaya ihtiyaç olduğunu söylemiştir (Gray vd., 2023). Ocak 2024'te Sırbistan ve Kosova'nın birbirlerinin plakalarını karşılıklı olarak tanımasıyla plaka sorunu çözülmüştür.

AB'nin Sırbistan-Kosova ilişkilerinin normalleştirilmesindeki başarısı değerlendirildiğinde AB'nin belli bir ölçüde başarılı olduğu söylenebilir. AB, 2011'den beri yaptığı girişimlerle daha önce birbirleriyle diyalogu olmayan tarafları müzakereler için bir araya getirmeyi başarmış ve Brüksel Anlaşmaları denilen bir dizi önemli anlaşmanın imzalanmasına aracılık yapmıştır. Fakat bu anlaşmaların uygulanması imzalanması kadar başarılı olmamıştır. Priştine ve Belgrad, hareket özgürlüğü, Bütünleşik Sınır Yönetimi, gümrük gelirin topllanması, telekomünikasyon, polisin entegrasyonu gibi alanların içinde bulunduğu birçok konudaki anlaşmayı hayata geçirmiştir. Fakat kadaströ kayıtları, enerji, üniversite diplomalarının karşılıklı olarak tanınması, Mitrovica Köprüsü'nün tekrar yapılması ve Kuzey Kosova'da Sırp Belediyeler Derneği'nin kurulmasıyla ilgili anlaşmalar tam olarak uygulanamamıştır (Balkans Policy Research Group, 2020b: 57-69). Kuzey Kosova'da zaman zaman ortaya çıkan çatışmalar göz önünde bulundurulduğunda AB'nin Kosova'daki çatışmaları önlemede de tam olarak başarılı olamadığını söylemek mümkündür. Sonuç olarak AB, Belgrad-Priştine ilişkilerinin normalleştirilmesinde kısmen başarılıdır. AB, çıkış noktası dikkate alındığında bu konuda önemli bir mesafe alınmasını sağlamıştır fakat daha gidilmesi gereken yol bulunmaktadır.

7. Sonuç

AB'nin Kosova'da oynadığı rol bir dizi nedenle gecikmiştir. Bunun altında yatan temel sebep Sırbistan'ın Avrupalılaşmasının gecikmesidir. Öncelikle Sırbistan'da toplumsal açıdan Avrupalılaşma baskısı düşük olmuştur. Sırbistan'da Milošević sonrası dönemde de Avrupa fikri hem pek mevcut olmamış hem de olumlu olmamıştır. Avrupalılaşmanın ana unsuru olarak görülen EYUCM'yle işbirliğine karşı yaygın bir toplumsal direnç ortaya çıkmıştır. Milošević dönemi yetkililerinin Koštunica Hükümeti'nde de varlığını sürdürmesi Sırbistan'ın Avrupalılaşmasının gecikmesindeki başka bir faktördür. Sırbistan'da Avrupalılaşmayı zorlaştıran üçüncü engel ise diğer Batı Balkan ülkelerinin aksine ülkedeki Avrupalılaşma taraftarı elitlerin zayıflığıdır. Genel olarak Batı'ya ve AB'ye karşı var olan güvensizlik Sırbistan'ın Avrupalılaşmasının önündeki başka bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatışma sonrası devlet ve toplum inşa etmek Sırbistan'ın enerjisinin ve zamanının büyük bir kısmını almıştır. Rusya'nın ülkedeki siyasi ve ekonomik etkisi Sırbistan'ın Avrupalılaşmasını engelleyen başka bir nedendir. Bu da ülkenin Avrupalılaşma sürecini geciktirmiştir.

Brüksel'in Belgrad-Priştine ilişkilerinin normalleştirilmesindeki başarısı değerlendirildiğinde AB'nin kısmen başarılı olduğu ileri sürülebilir. AB'nin en önemli başarısı daha önce birbirleriyle diyalogu olmayan tarafları müzakereler için bir araya getirmesi ve Brüksel Anlaşmaları denilen bir dizi önemli anlaşmanın imzalanmasına aracılık yapmasıdır. Fakat AB, bu anlaşmaların uygulanmasında imzalanmasındaki aynı başarıyı elde edememiştir.

AB'nin tarafların ilişkilerinin normalleşmesinde yeteri kadar etkin olamamasının altında yatan çeşitli nedenler vardır. Kosova'nın statüsü konusunda AB içinde bir uzlaşma olmaması, AB kurumları arasında Kosova'nın tanınması konusunda bir uzlaşmanın bulunmaması, AB'nin dış politikasının yürütülmesinden sorumlu olan AB Yüksek Temsilcisi'nin ve AB'nin önde gelen devletlerinin Kosova meselesinin nasıl çözüleceğiyle ilgili farklı görüşlere sahip olması, ABD, Çin ve Rusya gibi dış aktörlerin Kosova meselesinde oynadığı roller, AB'nin ilişkilerin normalleşmesinde yeterince etkin bir aktör olmayı başaramamasının altında yatan faktörler arasındadır.

Gecikmiş bir Avrupalılaşma örneği olan Sırbistan'ın durumunun başarılı bir Avrupalılaşma örneği olan Hırvatistan'la kıyaslanması bu çalışmanın bulgularını teyit etmektedir. Bu farkın altında yatan nedenler şunlardır: Hırvatistan'da iç siyasi elitler ve Hırvat toplumu arasında ülkenin geleceğinin Avrupa'da olduğu konusunda bir uzlaşma vardı ve Hırvatistan'ın Avrupa istikametinde ilerlemesini engelleyen üçüncü taraf çıkarları söz konusu değildi (Heemskerk, 2020: 32). Hırvatistan ve Sırbistan'ın Avrupalılaşmasının önemli sembollerinden biri bu ülkelerin EYUCM'yle kurdukları işbirliğidir. Hırvatistan, nispeten kısa bir direnişten sonra AB taraftarı elitlerin iktidara gelmesiyle savaş suçlularını EYUCM'ye teslim etmiştir. Otoriter, milliyetçi lider Franjo Tudjman'ın 1999'da ölümü Hırvatistan'ın Avrupalılaşma sürecini hızlandırmıştır. AB taraftarı sosyal demokrat Cumhurbaşkanı Iвица Račan'ın 2000'de iktidara gelmesiyle Hırvatistan'ın yönelimi AB istikameti olmuştur. Bununla birlikte Račan, Ante Gotovina gibi savaş suçlularını EYUCM'ye teslim etmeyi başaramamıştır. Nihayet ondan sonra iktidara gelen Ivo Sanader 2005 yılında Ante Gotovina'nın EYUCM'ye teslim edilmesini sağlayarak Hırvatistan'ın AB'ye katılım müzakerelerinin önündeki engeli kaldırmıştır. Bunun sonucunda Hırvatistan'ın Avrupalılaşması daha hızlı ve başarılı olmuştur. Hırvatistan'la kıyaslandığında ise Sırbistan Avrupalılaşma konusunda başarısız olmuştur. Sırbistan, EYUCM'yle işbirliği yapma konusunda uzun bir süre direnç göstermiştir. Sırbistan, Kosova meselesinde de diyalog kurmayı reddetmiştir. Çünkü Sırbistan'da Avrupa karşıtı elitler uzunca bir süre iktidarda kalmışlardır. Aynı zamanda üçüncü bir taraf olarak Rusya'nın çıkarları Sırbistan'ın ekonomisini ve politikasını domine etmiştir (Heemskerk, 2020: 32). Bu nedenlerle Sırbistan'ın Avrupalılaşması gecikmiştir. Bu koşulların zamanla ortadan kalkmasıyla birlikte, yani Sırbistan'da Avrupa taraftarı elitlerin güç kazanması ve Rusya'nın ülkede azalan, AB'nin ise artan etkisiyle Sırbistan'ın AB'ye yönelme süreci hızlanmıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmanın hazırlanmasında herhangi bir dış destek alınmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı: Tek yazarlı bir çalışma olup yazarın katkı oranı %100'dür.

Çatışma Beyanı: Araştırmanın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu araştırmanın her aşamasında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi"nde belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın yazım sürecinde etik kurallarına uygun alıntı yapılmış ve kaynakça oluşturulmuştur. Çalışma intihal denetimine tabi tutulmuştur.

Kaynakça

- Arbatov, A. G. (2000). The Kosovo Crisis: The End of the Post-Cold War Era. Occasional Paper, The Atlantic Council. Erişim adresi: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/the-kosovo-crisis-the-end-of-the-postcold-war-era>
- Balkans Policy Research Group. (2020a). Kosovo-Serbia Dialogue: Path to the Agreement, Policy Article, Erişim adresi: <https://balkansgroup.org/en/kosovo-serbia-dialogue-path-to-the-agreement/>, 05.10.2020.

- Balkans Policy Research Group. (2020b). The Brussels Dialogue between Kosovo and Serbia: Achievements and Challenges, Policy Report.
- Batt, J. (2005). The Question of Serbia, Chaillot Paper, European Union Institute for Security Studies. No: 81. Erişim adresi: <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp081-English.pdf>
- Bechev, D. (2019). Why is the EU Punching below its Weight in the Western Balkans? Al Jazeera, Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/5/1/why-is-the-eu-punching-below-its-weight-in-the-western-balkans>, 01.05.2019.
- Bieber, F. (2015). The Serbia-Kosovo Agreements: An EU Success Story? *Review of Central and East European Law*, 40, 285-319.
- Börzel, T. (2011). When Europeanization Hits Limited Statehood: The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe. *KFG Working Paper*, 30, Freie Universität Berlin.
- Bretherton C. ve Vogler, J. (2006). *The European Union as a Global Actor*. New York: Routledge.
- Bytyci, F. (2020). Kosovo President Rejects EU Mediator for Talks with Serbia, *Reuters*, Erişim adresi: <https://www.reuters.com/article/us-kosovo-serbia-eu/kosovo-president-rejects-eu-mediator-for-talks-with-serbia-idUSKBN2322BR/>, 26.05.2020.
- Clark, J. N. (2008). Vojislav Koštunica – Some Reflections on his Time as Serbian Premier. *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10(1), 31-46.
- Conley, H. A. ve Saric, D. (2021). The Serbia-Kosovo Normalization Process: A Temporary U.S. Decoupling. CSIS Briefs, Erişim adresi: https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/210527_Conley_Serbia_Kosovo_Normalization.pdf?VersionId=.21Hry3HPFOAwZTC0BbJaZjcVSMfTGqF
- Council of the European Union. (2014). General EU Position. Ministerial Meeting Opening of the Intergovernmental Conference on the Accession of Serbia to the European Union. (AD 1/14). Erişim adresi: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/AD-1-2014-INIT/en/pdf>, 09.01.2014.
- Council of the European Union. (2015). Council Decision (EU) 2015/1888 of 22 October 2015 on the Signing, on Behalf of the Union, of the Stabilisation and Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the One Part, and Kosovo, of the Other Part. Erişim adresi: <http://data.europa.eu/eli/dec/2015/1888/oj>, 22.10.2015.
- Cowles, M. G., Caporaso, J. A. ve Risse, T. (2001). *Europeanization and Domestic Change*. T. Risse, M. G. Cowles ve J. A. Caporaso (Ed.), *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change* (s. 1-20) içinde. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Diez, T., Stetter, S. ve Albert, M. (2006). The European Union and Border Conflicts: The Transformative Power of Integration. *International Organization*, 60(3), 563-593.
- Dragas, O. (2024). Sırbistan ile Rusya Gerçekten Müttefik Mi? *Mepa News*, Erişim adresi: <https://www.mepanews.com/sirbistan-ile-rusya-gercekten-muttefik-mi-14370yy.htm>, 20.09.2024.
- European Commission. (1999). Stabilisation and Association Process for Countries of South-Eastern Europe – Bosnia and Herzegovina, Croatia, Federal Republic of Yugoslavia, Former Yugoslav Republic of Macedonia and Albania. (COM/99/235). Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:51999DC0235>, 26.05.1999.

- European Commission. (2003). EU-Western Balkans Summit Thessaloniki. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_03_163, 21.06.2003.
- European Commission. (2012). EU-Kosovo: Further Step to Consolidate Rule of Law. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_12_394, 30.05.2012.
- European Commission. (2020). Serbia 2020 Report. SWD(2020) 352 final, Brussels. Erişim adresi: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2020-10/serbia_report_2020.pdf, 06.10.2020.
- European Commission. (2023a). Serbia 2023 Report. SWD(2023) 695 final, Brussels. Erişim adresi: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_695_Serbia.pdf, 08.11.2023.
- European Commission. (2023b). Kosovo 2023 Report. SWD(2023) 692 final, Brussels. Erişim adresi: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_692%20Kosovo%20report_0.pdf, 08.11.2023.
- European Council. (2013). Conclusions. (EUCO 104/2/13 REV 2), Brussels. Erişim adresi: <https://register.consilium.europa.eu/pdf/en/13/st00/st00104-re02.en13.pdf>, 28.06.2013.
- European Council. (2023). Special Meeting of the European Council – Conclusions. EUCO 1/23, Brussels. Erişim adresi: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-1-2023-INIT/en/pdf>, 09.02.2023.
- EUR-Lex. (t.y.). Glossary of Summaries: Accession Criteria (Copenhagen Criteria). Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>
- European External Action Service. (2016). Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. Erişim adresi: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/eugs_review_web_0.pdf
- European Economic and Social Committee. (2012). Opinion of the European Economic and Social Committee on the-The Role of the European Union in Peace Building in External Relations: Best Practice and Perspectives. Rapporteur: Ms Morrice, REX/326-CESE 156/201 EN/o, Brussels. Erişim adresi: <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/role-eu-peace-building-external-relations-best-practice-and-perspectives>, 19.01.2012.
- European Parliament. (2010). Resolution of 8 July 2010 on the European integration Process of Kosovo. (P7_TA (2010) 0281). Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2010-0281_EN.html, 08.07.2010.
- European Parliamentary Research Service. (2018). Peace and Security in 2018: An Evaluation of EU Peacebuilding in the Western Balkans. Brussels. Erişim adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621816/EPRS_STU\(2018\)621816_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/621816/EPRS_STU(2018)621816_EN.pdf)
- European Union External Action. (t.y.) Integrated Approach for Security and Peace Directorate. Erişim adresi: https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/isp2_mediation_factsheet_for_publication_20022021.pdf
- EU's Direct Financial Assistance to Kosovo Exceeds €1.3 Billion. (2023). Webalkans.eu. Erişim adresi: <https://webalkans.eu/en/news/eus-direct-financial-assistance-to-kosovo-exceeds-e1-3-billion/>, 31.03.2023.

- Featherstone, K. ve Radaelli, C. (2003). *The Politics of European Integration*. Oxford: Oxford University Press.
- Glenny, M. (2004). *The Kosovo Question and Regional Stability*. J. Butt (Ed.) Western Balkans: Moving On, Chaillot Papers, No: 70, (s. 87-98) içinde. European Union Institute for Security Studies.
- Government of the Republic of Serbia Ministry of European Integraion. (t.y.). EU Funds. Erişim adresi: <https://www.mei.gov.rs/eng/funds/eu-funds/>
- Grabbe, H. (2013). How Does Europeanization Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion and Diversity, *Journal of European Public Policy*, 8(6), 1013-1031.
- Gray, A., Vasovic, A. ve Bytyci, F. (2023). Serbia, Kosovo Back Normalising Ties but Need More Talks – EU’s Borrell. Reuters, Erişim adresi: <https://www.reuters.com/world/europe/serbia-kosovo-agree-normalising-ties-need-more-talks-eus-borrell-2023-02-27/>, 27.02.2023.
- Günay, H. (2024). Avrupa Birliği Üye Ülkelerinde ve Sırbistan’da Yeniden Gündeme Gelen Zorunlu Askerliğin Rusya Bağlamında Değerlendirilmesi, *İstanbul Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 213-225.
- Heemskerk, M. (2020). Bringing Europe to the Western Balkans: The Europeanisation of Croatia and Serbia Compared, EU Diplomacy Papers, 6/2020, College of Europe.
- International Crisis Group. (2009). Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge. Europe Report No: 200, 12.05.2009.
- Ker-Lindsay, J. (2009). From Autonomy to Independence: the Evolution of International Thinking on Kosovo, 1998-2005. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 11(2), 141-156.
- Koleka, B. (2018). Kosovo Hits Serbia, Bosnia with 100 percent Customs Fees after Interpol Snub. Reuters, Erişim adresi: <https://www.reuters.com/article/idUSKCN1NQ29V/>, 21.11.2018.
- Kosova’yı 5 yıl İçinde Yalnızca İki Ülke Tanıdı. (2023). Kosova Report, Erişim adresi: <https://www.kosovaport.com/kosovayi-5-yil-icinde-yalnizca-iki-ulke-tanidi/>, 16.08.2023.
- Kutlay, M. (2018). The Transformative Power of the EU in a Changing International Order. *Perceptions*, 23(1), 8-26.
- Manners, I. (2002). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235-258.
- Muharremi, R. (2021). The “Washington Agreement” between Kosovo and Serbia. *Insights*, 25(4), Erişim adresi: https://www.asil.org/sites/default/files/ASIL_Insights_2021_V25_I4.pdf, 12.03.2021.
- Noutcheva, G. (2009). Fake, Partial and Imposed Compliance: the Limits of the EU’s Normative Power in the Western Balkans. *Journal of European Public Policy*, 16(7), 1065-1084.
- Özdağ, A. ve Önal, T. (2017). Kosova Sorunu ve Kosova’nın Bağımsızlık Süreci, *Akademik Bakış Dergisi*, 61, 556-571.
- PM Koštunica Outlines Gov’t program. (2007). B92. Erişim adresi: https://www.b92.net/o/eng/comments?nav_id=41239, 16.05.2007.
- Radeljić, B. (2014). The Politics of (No) Alternatives in Post-Milošević Serbia. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(2), 243-259.

- Russell, M. (2019). Serbia-Kosovo Relations: Confrontation or Normalisation. Briefing, European Parliamentary Research Service. Erişim adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI\(2019\)635512_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635512/EPRS_BRI(2019)635512_EN.pdf)
- Schimmelfennig, F., Engert, S. ve Knobel, H. (2003). Costs, Commitment and Compliance: The Impact of EU Democratic Conditionality on Latvia, Slovakia and Turkey. *Journal of Common Market Studies*, 41(3), 495-518.
- Schimmelfennig, F. ve Sedelmeier, U. (2004). Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, 11(4), 661-679.
- Sedelmeier, U. (2011). Europeanisation in New Member and Candidate States. *Living Reviews in European Governance*, 6(1).
- Subotić, J. (2010). Explaining Difficult States: The Problems of Europeanization in Serbia. *East European Politics and Societies*, 24(4), 595-616.
- Subotić, J. (2011). Europe is a State of Mind: Identity and Europeanization in the Balkans. *International Studies Quarterly*, 55(2), 309-330.
- Teokarevic, J. (2011). *Ten Years of Post-Milosevic transition in Serbia*. J. Rupnik (Ed.) The Western Balkans and the EU: "The Hour of Europe", Chaillot Papers, No: 126, (s. 59-78) içinde. European Institute for Security Studies.
- The Government of the Republic of Serbia. (2013). Kosovo and Serbia, First Agreement on Principles Governing the Normalisation of Relations between Serbia and Kosovo, Brussels. Erişim adresi: <https://www.srbija.gov.rs/cinjenice/en/120394>, 19.04.2013.
- Tocci, N. (2008). The EU and Conflict Resolution in Turkey and Georgia: Hindering EU Potential through the Political Management of Contractual Relations. *Journal of Common Market Studies*, 46(4), 875-897.
- UN General Assembly. (2010). Request for an Advisory Opinion of the International Court of Justice on Whether the Unilateral Declaration of Independence of Kosovo is in Accordance with International Law, (A/RES/64/298). Erişim adresi: <https://undocs.org/A/RES/64/298>, 09.09.2010.
- UN Security Council. (1998). Document S/1998/272. UN Security Council Resolution 1160(1998). 28.03.1998.
- Youngs, R. (2009). Democracy Promotion as External Governance? *Journal of European Public Policy*, 16(6), 895-915.
- Zweers, W. ve de Boon, M. (2022). Overcoming EU Internal Dividing Lines in the Belgrade-Pristina Dialogue. Policy Brief, Clingendael. Erişim adresi: https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-04/Policy_brief_Overcoming_EU_internal_dividing_lines_Belgrado_Pristine_Dialogue.pdf